

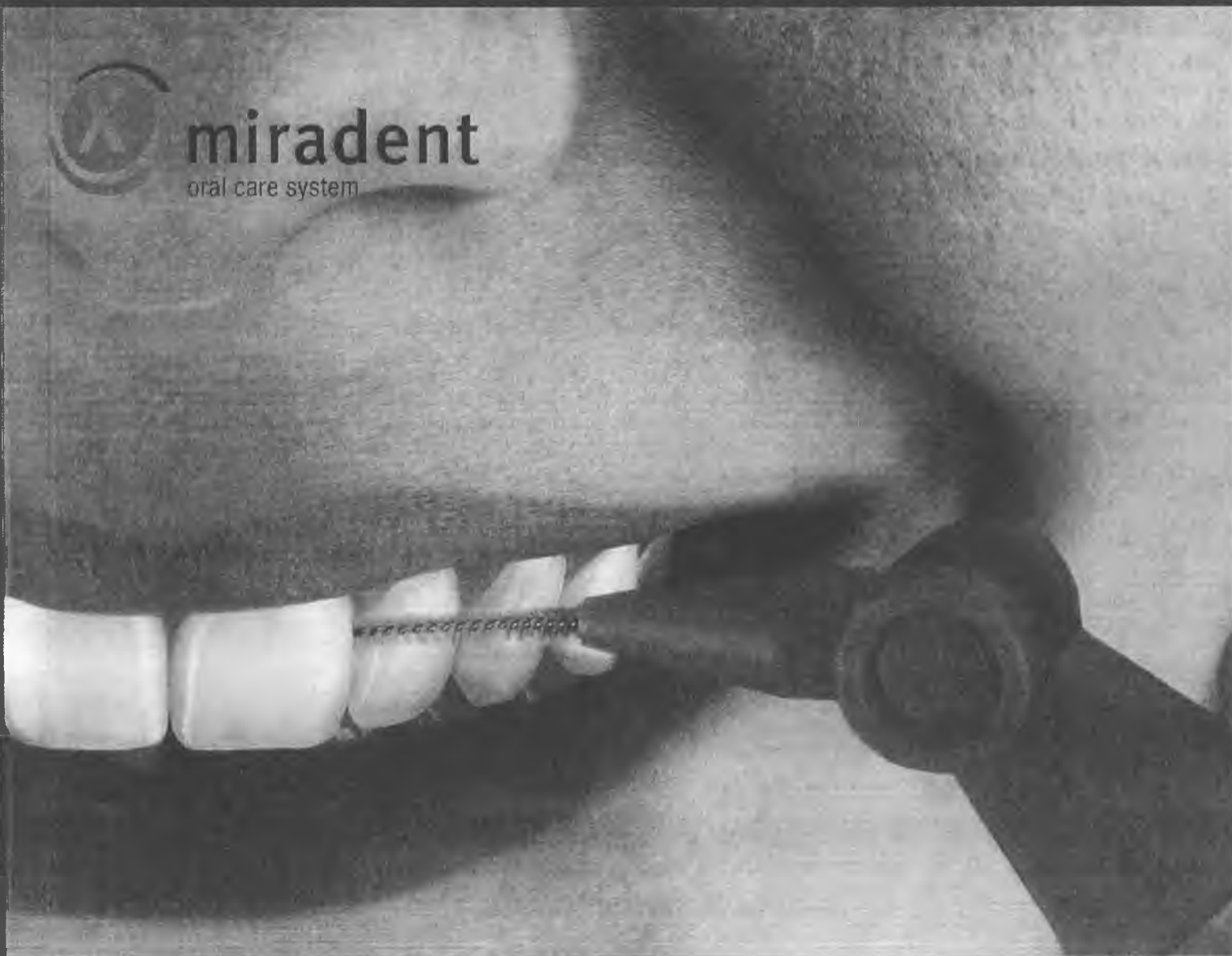

ПРОФІЛАКТИЧНА ТА ДИТЯЧА СТОМАТОЛОГІЯ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№1 (14) 2016

miradent
oral care system

Ваша професійна профілактика

www.mmlab.lviv.ua

Профілактика
стоматологічних захворювань

PREVENTION OF DENTAL DISEASES

- Назарян Р.С., Філімонова Н.І., Спірідонова К.Ю.**
Фотодинамічна інактивація інфекційних агентів
зубного нальоту 4
- Назарян Р.С., Filimonova N.I., Spiridonova K.Yu.**
Photodynamic Inactivation of Infectious Agents of Dental
Plaquee
- Каськова Л.Ф., Маковка І.Л., Ващенко І.Ю., Артем'єв А.В.**
Розвиток захворювань тканин пародонта у населення
України в різні історичні періоди 8
- Kaskova L.F., Makovka I.L., Vashchenko I.Yu., Artemiev A.V.**
Development of Periodontal Disease in Ukrainian
Population During Different Historical Periods
- Бепплер Т.** Шістнадцятирічний досвід застосування
міжзубних йоржиків Pic-Brush® 12
- Beppler T.** Sixteen-Years Experience of Interdental
Pic-Brush®

Стоматологія дитячого віку

PEDIATRIC DENTISTRY

- Борисенко А.В., Маснік І.С.** Порівняльне визначення
антибактеріальної активності озонованої олії Еугенол 14
- Borysenko A.V., Masnik I.S.** Comparative Investigation of
Antibacterial Activity of Ozonized Oil Eugenol
- Скрипник Ю.В., Якубова І.І., Ісаєва Н.С.** Поширеність
карієсу зубів у дітей із затримкою психічного розвитку 19
- Skrypnyk Yu.V., Yakubova I.I., Isayeva N.S.** Prevalence of
Dental Caries in Children with Mental Retardations
- Харьков Л.В., Яковенко Л.М., Чехова І.Л.,
Вишпінський І.М.** Невдачі хірургічного лікування дітей
із вродженими незрощеннями губи, піднебіння та
способи їх усунення 28
- Kharkov L.V., Yakovenko L.M., Chekhova I.L.,
Vyshpinskyi I.M.** Failures of Surgical Treatment in
Children with Cleft Lip and Palate and the Ways of their
Eliminations
- Хоменко Л.О., Шаповалова Г.І., Наконечна О.М.**
Морфологія кореневої системи тимчасових зубів.
Частина 4. Форма дна пульпової камери, топографія усть
кореневих каналів у перших молярах верхньої щелепи 38
- Khomenko L.O., Shapovalova H.I., Nakonechna O.M.**
Morphology of Root System in Primary Teeth Part 4.
Shape of Floor and Topography of Root Orifices in First
Maxillary Molars
- Вовченко Л.О.** Стоматологічна санація порожнини рота
під загальним знеболенням: клінічне спостереження 44
- Vovchenko L.O.** Dental Care under General Anesthesia:
Clinical Surveillance
- Замураєва А.У., Айтұов Б.А., Аубакірова Д.Ж.,
Єгізбекова Д.Б.** Інноваційний метод лікування
початкового карієсу у дітей препаратом InnoDent™ 47
- Zamurayeva A.U., Aituov B.A., Aubakirova D.Z.,
Yegizbekova D.B.** Novel Early Caries Treatment Method in
Children with InnoDent™ Preparationse

Сов'язь О. Цікаві новини

Covyak O. Interesting News

Виставки, конференції, конкурси

EXHIBITIONS, CONFERENCES, COMPETITIONS

- Конкурс «Фахівець-2016» – завжди нові відкриття 54
- «Specialist-2016» – Always New Discoveries
- Дитячі стоматологи знову зустрінуться у Львові 55
- Children's Dentists will Meet in Lviv Again

ПРОФІЛАКТИЧНА ТА ДИТЯЧА СТОМАТОЛОГІЯ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ РЕЦЕНЗОВАНИЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC PEER REVIEWED JOURNAL

Профілактична та дитяча стоматологія №1 (14) 2016
Виходить 2 рази на рік
Заснований у січні 2009 року
Мова видання українська

Profilaktična ta ditiča stomatologija No. 1 (14) 2016
Semiannually journal
Founded January 2009
Ukrainian language edition

Головні редактори розділів
Профілактика стоматологічних
захворювань
проф. Н.І. Смоляр, Львів
Стоматологія дитячого віку
проф. Л.О. Хоменко, Київ

Editors-in-Chief
Preventive Dentistry
Prof. N.I. Smoliar, Lviv
Pediatric dentistry
Prof. L.O. Khomenko, Kyiv

Редакційна рада
д.мед.н. М.Ю. Антоненко, Київ
д.мед.н. Е.В. Безушко, Львів
проф. Д. Буржуа, Lyon, Франція
проф. Я.Е. Варес, Львів
проф. Ю.В. Воєн, Львів
проф. І.М. Готт, Львів
проф. О.В. Денга, Одеса
проф. Е.Н. Дичко, Дніпропетровськ
проф. М.С. Дрогомирецька, Київ
проф. Р.В. Назикова, Чернівці
проф. Л.Ф. Наськова, Полтава
проф. Л.П. Нісельнікова, Москва, Росія
проф. І.В. Колев, Дніпропетровськ
проф. В.Д. Курасова, Полтава
проф. В.І. Кутсєв'як, Кіровоград
проф. П.А. Леус, Мінськ, Білорусь
проф. В.Ф. Мажєєв
(науковий редактор), Львів
проф. Б.М. Мірчук, Одеса
проф. О.І. Остарко (заступник
головного редактора), Київ
к.м.н. В.А. Пакуш, Львів
проф. П.Е. Петерсен, Копенгаген, Данія
проф. Н.О. Савичук, Київ
доц. Т.М. Солонько (заступник
головного редактора), Львів
проф. Т.М. Терехова, Мінськ, Білорусь
доц. М.М. Угрин, Львів
член-кор. НАМНУ проф. Л.В. Харьков, Київ
проф. І.В. Чижєвський, Донецьк
проф. Л.М. Яковенко, Київ

Associate Editors
DMD M.Y. Antonenko, Kyiv
DMD E.V. Bezushko, Lviv
Prof. D. Bourgeois, Lyon, France
Prof. Y.E. Vares, Lviv
Prof. Y.V. Vovk, Lviv
Prof. I.M. Gott, Lviv
Prof. O.V. Denga, Odessa
Prof. E.N. Dychko, Dnipropetrovsk
Prof. M.S. Drogomyretska, Kyiv
Prof. R.V. Kazakova, Chernivci
Prof. L.F. Kaslova, Poltava
Prof. L.P. Kiselnikova, Moscow, Russia
Prof. I.V. Kovach, Dnipropetrovsk
Prof. V.D. Kurasyova, Poltava
Prof. V.I. Kutsevjak, Khar'kov
DMD Prof. P.A. Leous, Minsk, Belarus
Prof. V.F. Makeev
(scientific editor), Lviv
Prof. B.M. Mirchuk, Odessa
Prof. O.I. Ostapko, (deputy
editor), Kyiv
PhD B.A. Pakush, Lviv
Prof. P.E. Petersen, Copenhagen, Denmark
Prof. N.O. Savychuk, Kyiv
Ass. Prof. G.M. Solonko, (deputy
editor), Lviv
Prof. T.M. Terekhova, Minsk, Belarus
Ass. Prof. M.M. Ugryn, Lviv
Corresp. Memb. NAMSU, Prof. L.V. Khar'kov, Kyiv
Prof. I.V. Chyzhevskiy, Donetsk
Prof. L.M. Yakovenko, Kyiv

Засновники
Львівський національний медичний
університет ім. Данила Галицького
ІаДВ «ГалДент»

Founders
Danylo Halytskyi Lviv National
Medical University
GalDent Co. Ltd.

Видавець
ІаДВ «ГалДент»

Publisher
GalDent LLC

Адреса редакції та видавни
вул. Пасична, 36, м. Львів
79038, Україна
тел./факс: +38 (0)32 271-20-22,
271-22-72
e-mail: o.yaremko@galdent.com.ua,
www.galdent.com.ua

Editorial and publisher address
36 Pasichna st., Lviv
79038, Ukraine
tel./fax: +38 (0)32 271-20-22,
271-22-72
e-mail: o.yaremko@galdent.com.ua,
www.galdent.com.ua

«Профілактична та дитяча стоматологія»
в офіційним друкованим виданням
Української асоціації профілактичної
та дитячої стоматології

«Profilaktična ta ditiča stomatologija»
is an Official Journal of the Ukrainian Association
for Pediatric and Preventive
Dentistry

Статті публікуються в журналі «Профілактична та дитяча стоматологія»,
проходять дворівневу систему «сліпого» (double blind) внутрішнього та зовнішнього
рецензування (рецензент не знає автора статті, і автор не знає рецензента).

Відповідальність за достовірність наведених у наукових публікаціях
фактів, цитат, статистичних та інших даних несуть автори.
Відповідальність за зміст рекламних матеріалів несуть рекламодавці.

Редакція залишає за собою право редагувати матеріали.

Передрук, відтворення матеріалів та ілюстрацій
із журналу лише за дозволу редакції.

Вимоги до оформлення статей

1. Редакція приймає до друку оригінальні клінічні та експериментальні статті, огляди літератури українською та російською мовами, які не друкувалися раніше і не перебувають на розгляді до друку в редакціях інших періодичних фахових видань України. Роботи, що надсилаються, мають відповідати вимогам ДСТУ 7152:2010 до структури наукової статті. Обсяг до 15 000 знаків із пробілами. Автори повинні дотримуватись положень видавничої етики стосовно питань авторства, конфлікту інтересів та розповсюдження матеріалів.

2. Оформлення тексту:

- статті подаються в електронному вигляді (e-mail) у форматі Microsoft Word.
- ілюстрації і таблиці оформляються згідно з ДСТУ ГОСТ 2.105-95
- ілюстрації подаються окремими файлами у форматах EPS, TIFF, JPG з роздільною здатністю 300 dpi
- підписи до ілюстрацій подаються окремо в кінці статті.

3. У комплект матеріалів, що подаються на розгляд, входять:

– УДК.

– Українською, російською та англійською мовами:

- назва публікації без використання абрєвіатур
- прізвище, ім'я, по батькові автора, науковий ступінь, звання, посада, місце роботи, повна назва установи, з якої надходить стаття
- резюме повинно мати таку структуру: «Мета», «Методи», «Результати та їх обговорення», «Висновки» та у стислій формі передавати зміст відповідних розділів тексту.
- ключові слова – 6-10 слів або словосполучень, що відображають зміст статті.

– Основний текст статті повинен складатися з розділів: «Вступ», «Матеріал та методи», «Результати та їх обговорення», «Висновки».

– Список використаної літератури з 10 – 20 позицій, оформлений відповідно до вимог ДСТУ ГОСТ 7.1:2006, розміщується в кінці статті.

4. Супровідні матеріали:

- авторська довідка із зазначенням прізвища, імені, по батькові, наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; поштового індексу, домашньої адреси, контактних телефонів, e-mail
- заява авторів про опублікування на ім'я головного редактора

Журнал внесений до інформаційних та міжнародних наукометричних баз даних: «Україніка наукова», Український РЖ «Джерело», Система Google Scholar, Index Copernicus International (Польща), РИНЦ (Росія), Ulrich's Periodicals Directory (США).

Статті публікуються БЕЗКОШТОВНО

Журнал зареєстрований у Міністерстві юстиції України.
Свідоцтво про державну реєстрацію № 15035-3907 Р від 22.01.2009 р.
Рекомендовано вченою радою Львівського національного
медичного університету ім. Данила Галицького.
Протокол №4-ВР від 25.05.2016.

Підписано до друку 06.06.2016. Формат 60x84/8.

Папір крейдяний офсетний. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 6,15. Зам. №138. Наклад: 2000 примірників.

Друк ТОВ «Поліграфсервіс», пр. Свободи, 22, м. Львів, 79000

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції від 06.02.2009 р. №206415

Передплатний індекс 49281

Директор Тарас Кацюба

Завідувач редакції Олександра Яремко

Старший редактор Оксана Заваринська

Редактор Мар'яна Мінні

Дизайн та верстка Видавництво «ГалДент»

Керівник рекламного відділу Ярина Стоколос

Відділ розповсюдження Ярослав Смейко, Роксолана Баган

© «ГалДент», 2016

УДК: 616.314.17-002(477)

Каськова Л.Ф., д.мед.н., проф., Маковка І.Л., к.мед.н., ас.,
 Ващенко І.Ю., к.мед.н., доц., Артем'єв А.В., к.мед.н., ас.
 Вищий державний навчальний заклад України «Українська медична стоматологічна академія», Полтава
 Центр охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації
 Kaskova L.F., Makovka I.L., Vashchenko I.Yu., Artemiev A.V.
 High State Educational Establishment of Ukraine «Ukrainian Medical Stomatological Academy», Poltava
 The Center Protection and Research of Archaeological Monuments Culture Management in Poltava Regional State Administration

Розвиток захворювань тканин пародонта у населення України в різні історичні періоди

DEVELOPMENT OF PERIODONTAL DISEASE IN UKRAINIAN POPULATION DURING DIFFERENT HISTORICAL PERIODS

Адреса для кореспонденції:
 Каськова Людмила Федорівна
 e-mail: kaskova@ukr.net

Робота є фрагментом загальнодержавних науково-дослідницьких планових тем відділів давньоруської, середньовічної та археології раннього залізного віку Інституту археології НАН України (м. Київ) «Археологічна карта Південноросійських земель IX–XIII ст.» (державний реєстраційний №0112U001423), «Кочівники раннього залізного віку і їх сусіди на півдні Східної Європи» (державний реєстраційний № 0112U001422) і фрагментом НДР кафедри дитячої терапевтичної стоматології з профілактикою стоматологічних захворювань Вищого державного навчального закладу України «Українська медична стоматологічна академія» (м. Полтава) «Удосконалити методи профілактики і лікування основних стоматологічних захворювань у дітей з факторами ризику» (державний реєстраційний №0111U006760).

МЕТА: Вивчити еволюцію виникнення захворювань тканин пародонта, дослідивши анатомічні кісткові препарати та одонтологічні колекції давніх людей. **МЕТОДИ:** Застосовано власну оригінальну методику дослідження антропологічного матеріалу. **РЕЗУЛЬТАТИ:** Дослідження показало відмінності між змінами пародонта у скелетах із різних історичних періодів. Встановили посилення від епохи до епохи усіх відомих характеристик захворювань тканин пародонта. Захворювання тканин пародонта виявили серед скелетів дорослих осіб, у дитячих відхилень не спостерігали, а в епоху раннього залізного віку прояви простежували лише у скелетах чоловіків віком від 60 років. В епоху Середньовіччя патологія «помолодшала», ураження спостерігали як серед жіночих, так і чоловічих скелетів віком від 40 років, без генералізованих проявів. **ВИСНОВКИ:** Перші ознаки пародонтопатології на території Лівобережної України виявили лише у I тис. до н.е. як одиничний та локалізований процес, у людей віком близько 60 років. У період Середньовіччя характеристика захворювання не змінювалася, але збільшувалися кількісні показники.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: тканини пародонта, кісткові тканини, скелет, череп, щелепи, зуби, еволюція, розвиток, епоха.

PURPOSE: Establish the periodontal diseases evolution which was based on the anatomical bone preparations and materials odontology collections of ancient people. **METHODS:** Private original method for anthropological material research was used. **RESULTS:** The researches established ambiguous characteristics structure of periodontal tissues alterations. It was found that symptoms of periodontal diseases were increased and have more expressive characteristics from archaeological epoch to epoch and coinciding with modern. The periodontal tissues injuries aren't detected in analyzed children skeletons, the periodontal pathology have only the male skeletons after 60 years in the early Iron Age. This pathology already has rejuvenated in the Middle Ages, thus the periodontal injuries fixated at 40 years in male and female skeletons, but without generalization of periodontal pathology process. **CONCLUSIONS:** The first symptoms of periodontal disease has low prevalence and uncomplicated character they had been fixed in the

ВСТ

Сьог

дон'

стом

на д

успі:

ліку

зрос

насе

ють

ми

ність

яких

огля

розв

донт

ник-

окре

соби

робс

ня з

сліди

ти т

люде

Мат

Як м.

У тис

оди

зі зб

Таблиц

Епоха

Міди

Бронз

Ранній

заліза-

Серед

Р - Р

Р - Р

Р - Р

Р - Р

Приміт

population of 60 years old only since I millennium BC and studying Left Bank Ukraine territory. This pathology wasn't changed in the Middle Ages, but she has a quantitative progressive tendency.

KEY WORDS: periodontal tissue, bone tissue, skeleton, skull, jaw, teeth, evolution, development, epoch.

Вступ

Сьогодні захворювання тканин пародонта належать до найпоширеніших у стоматологічній практиці. Незважаючи на достатню вивченість та досягнуті успіхи у ділянці етіології, діагностики і лікування, захворюваність стрімко зростає [7]. За даними ВООЗ, у 100% населення понад 40 років спостерігають пародонтит і пародонтоз. За даними вітчизняних авторів, захворюваність серед дітей становить 4%, а в деяких країнах сягає 50% [3, 5, 6, 8]. З огляду на це, важливо проаналізувати розвиток захворювань тканин пародонта, визначити можливі причини виникнення від їхньої появи, відтак окреслити нові та більш ефективні способи профілактики і лікування. Мета роботи – вивчити еволюцію виникнення захворювань тканин пародонта, дослідивши анатомічні кісткові препарати та одонтологічні колекції давніх людей.

Матеріал і методи

Як матеріал використали 499 скелетів V тис. до н.е.–середини II тис. н.е. (періоди енеоліту–пізнього Середньовіччя) зі збереженою зубощелепно-лицевою

ділянкою (виявлено і зібрано під час археологічних науково-рятувальних розкопок курганів 1998–2012 рр. працівниками Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації), знайдених на території Полтавської та суміжних областей [10]. Дослідили 17 (8 дітей, 3 жінки, 6 чоловіків) скелетованих останків епохи мідного віку (кінець V–початок III тис. до н.е.), 102 останки (30 дітей, 20 жінок, 52 чоловіки) представників етнокультури бронзового століття (III–II тис. до н.е.), 223 скелети (40 дітей, 79 жінок, 104 чоловіки) раннього залізного віку (I тис. до н.е.), 57 останків (39 дітей, 39 жінок, 79 чоловіків) епохи Середньовіччя (I тис. н.е.–середина, кінець II тис. н.е.). Оглянули 975 щелеп (225 дитячих), 13 505 зубів усіх класів обох дентицій (різці, ікла, премоляри, моляри), 11 203 постійних зуба (4231 жінок та 6972 чоловіків), 2302 тимчасових одонтологічних органи [2].

При аналізі використовували власну методику дослідження останків кісток древніх людей (відхилення у пародонті визначали з урахуванням наявності зменшення висоти альвеолярного відростка щодо довжини кореня зубів) [9].

Результати та їх обговорення

Ознак захворювання тканин пародонта в зубах і щелепах скелетів дітей усіх досліджених епох не виявили, не встановили й ознак пародонтопатій в одонтологічних колекціях дорослих представників епох міді та бронзи (табл.). Лише в період раннього залізного віку прояви захворювань спостерігали у скелетах чоловіків, які досягли 60 років. Слід зазначити, що маркери патології розміщувалися локально: у фронтальному відділі верхньої щелепи (у ділянці зубів 13–23; один випадок) та у бічному відділі нижньої щелепи зліва (у ділянці зубів 44–46 та 46, 47; два випадки) [1]. Ймовірно причиною захворювання став вік.

В епоху Середньовіччя локальні ураження тканин пародонта виявили і в жінок старшого віку (в одному випадку на верхній щелепі зліва, у ділянці зубів 13–11, у другому – на нижній щелепі зліва, у ділянці зубів 44, 45). Ураження спостерігали в 11 чоловіків: віком понад 40 років (три випадки: у двох випадках вогнище локалізувалося в бічних ділянках нижньої щелепи, з охопленням усіх бічних зубів; в одному випадку – на верхній щелепі справа, у ділянці зубів 24–26), проте переважно

Таблиця. Кількість скелетів із пародонтопатіями у дорослого населення досліджених епох

Епоха	Загальна кількість жіночих скелетів	Жіночі скелети з пародонтопатіями		Загальна кількість чоловічих скелетів	Чоловічі скелети з пародонтопатіями		Загальна кількість скелетів	Скелети з ознаками пародонтопатій	
		абс.	%		абс.	%		абс.	%
Міді	n=3	0	0	n=6	0	0	n=9	0	0
Бронзи	n=20	0	0	n=52	0	0	n=72	0	0
Ранній залізний вік	n=79	0	0	n=104	3	3,0±1,7	n=183	3	1,5±0,9
Середньовіччя	n=39	2	5,0±3,5	n=79	11	14,0±3,9	n=118	13	10,5±2,8
$P_{1,2} \cdot P_{2,3}$		>0,05; >0,05			>0,05; >0,05			>0,05; >0,05	
$P_{3,4} \cdot P_{1,3}$		>0,05; >0,05			<0,05; >0,05			<0,01; >0,05	
$P_{1,4} \cdot P_{2,4}$		>0,05; >0,05			<0,01; <0,01			<0,01; <0,01	

Примітка: P – ймовірність відмінності показника

ознаки захворювання спостерігали у чоловіків понад 60 років. Генералізованих форм не виявили. У п'ятих випадках ураження простежувалися на верхній щелепі: один осередок у фронтальному відділі (у ділянці зубів 11–21), чотири — у бічних ділянках, з яких два двосторонні (ділянка зубів 14, 13, 24–28, і 15, 14, 27, 28) і два односторонні (ділянка зубів 18 і 27, 28). У трьох випадках осередки локалізувалися у фронтальному відділі нижньої щелепи (ділянка зубів 33, 32, 33–41, 32–43). Окрім віку, захворювання можуть зумовлювати і редуційні процеси у зубощелепно-лицевій ділянці, які в цю епоху мали вираженіші прояви, ніж у більш ранні періоди [4].

Обстеження 499 скелетів показало, що стан тканин пародонта в різні історич-

ні епохи відрізнявся. Зі зміною епох простежували зростання показників: якщо в епоху міді і бронзи патологій тканин пародонта не виявляли, а в період раннього залізного віку спостерігали поодинокі випадки, то в епоху Середньовіччя показники захворюваності зросли до максимально високих позначок [1, 2]. Відхилення у стані тканин пародонта у період раннього залізного віку виявили лише у щелепах чоловіків, у дітей не простежували у жодному із досліджуваних періодів. У ранньому залізному віці частота пародонтопатій у чоловіків досягла показника $3,0 \pm 1,7\%$, загальна захворюваність серед населення становила $1,5 \pm 0,9\%$. Однак, найвищі показники захворюваності спостерігали у Середньовіччі — до $10,5 \pm 2,8\%$, зо-

крема у жінок — $5,0 \pm 3,5\%$, у чоловіків — $14,0 \pm 3,9\%$ [4].

Висновки

У досліджених скелетах Лівобережної України ознаки захворювання тканин пародонта виявили лише у представників I тис. до н.е. (вік близько 60 років) як дуже рідкісне і локальне явище. В епоху Середньовіччя характеристика патології не змінилася, проте значно зросли її кількісні показники. Подальше дослідження захворювань тканин пародонта з використанням кісткових тканин давніх людей допоможе розробити нові методи вивчення та з'ясувати причини виникнення і поширення пародонтопатій.

Список використаної літератури

1. Артем'єв А.В. Матеріали з некрополю на околиці форштадту полкової Полтави (з аналізом стоматологічних захворювань населення козацької доби) / А.В. Артем'єв, О.В. Коваленко // Археологічний літопис Лівобережної України. — Полтава: Археологія, 1999. — №2 (6). — С. 54–55.
2. Проблемы истории и археологии Украины: материалы междунар. науч. конф. [«К вопросу о физическом состоянии летописных северян Повороскля»], (16–18 мая 2001 г.) / А.В. Артем'єв. — Харьков, 2001. — С. 115–116.
3. Гавриленко М.А. Особливості стану тканин пародонта в дітей-інвалідів із хворобами центральної нервової системи / М.А. Гавриленко // Український стоматологічний альманах. — Полтава: ВДНЗУ «УМСА». — 2015. — №1. — С. 61–64.
4. Каськова Л.Ф. Особенности стоматологического статуса населения территории Украины в разные исторические эпохи / Л.Ф. Каськова, А.В. Артем'єв, Е.Э. Бережная, Л.И. Амосова // Georgian Medical News. — Тбилиси–New York, 2014. — №12 (237). — С. 35–40.
5. Малко Н.В. Особливості формування патології тканин пародонта в дітей, які проживають на екологічно несприятливій території / Н.В. Малко, Е.В. Безвужко // Український стоматологічний альманах. — Полтава: ВДНЗУ «УМСА». — 2015. — №3. — С. 54–58.
6. Мачоган В.Р. Клінічна ефективність синбіотика в комплексному лікуванні хворих на генералізований пародонтит / В.Р. Мачоган // Український стоматологічний альманах. — Полтава: ВДНЗУ «УМСА». — 2015. — №1. — С. 32–35.
7. Поворознюк В.В. Костная система и заболевания пародонта / В.В. Поворознюк, И.П. Мазур — К., 2004. — 447 с.
8. Профилактика стоматологических заболеваний: учебное пособие для студентов стоматологического факультета, врачей-интернов / В.И. Куцевляк, В.В. Никонов, А.В. Самсонов [и др.]; под ред. В.И. Куцевляка. — Х., ХГМУ, 2001. — 217 с.
9. Свідцтво про реєстрацію авт. права на твір №44677 від 11.07.2012. Науковий твір «Схема вивчення стану зубощелепної ділянки у давніх людей (за антропологічними матеріалами)» / Л.Ф. Каськова, А.В. Артем'єв, №44954 заяв. 11.05.2012.
10. Супруненко О.Б. Курган з угорським некрополем у пониззі Псла / О.Б. Супруненко. — Київ: Гротеск; Полтава: Археологія, 2007. — 108 с.

REFERENCES

1. Artemiev, A.V., & Kovalenko, O.V. (1999). Materialy z nekropoliu na okolytsi forshadtutu polkovoi Poltavu. *Arkheolohichnyi litopys Livoberezhnoi Ukrainy*. Poltava: Arkheolohiia, 2 (6), 54–55 (in Ukrainian).
2. Artemiev, A.V. (2001). *Materialy mezhdunar. nauch. konf.*, 16–18 maja. Har'kov, 115–116 (in Russian).
3. Havrylenko, M.A. (2015). *Ukrainskyi stomatolohichnyi almanakh*, 1, 61–64 (in Ukrainian).
4. Kas'kova, L.F., Artemiev, A.V., Berezhnaja, E.E., & Amosova, L.I. (2014). *Georgian Medical News*, 12 (237), 35–40 (in Russian).
5. Mal'ko, N.V., Bezvushko, E.V. (2015). *Ukrainskyi stomatolohichnyi almanakh*, 3, 54–58 (in Ukrainian).
6. Machohan, V.R. (2015). *Ukrainskyi stomatolohichnyi almanakh*, 1, 32–35 (in Ukrainian).
7. Povoroznjuk, V.V., & Mazur, I.P. (2004). *Kostnaja sistema i zabolevanija parodonta*. Kyiv (in Russian).
8. Kucev'jak, V.I., Nikonov, V.V., & Samsonov, A.V. (2001). *Profylaktika stomatologicheskikh zabolevanij*. Har'kov: HG MU (in Russian).
9. Kaskova, L.F., & Artemiev, A.V. Svidostvo pro reiestratsiiu avtor. prava na tvir №44677 vid 11.07.2012. *Naukovyi tvir «Skhema v'vchennia stanu zuboshchelepnoi dilianky u davnikh liudei (za antropolohichnymy materialamy)»*, №44954 zaiav. 11.05.2012 (in Ukrainian).
10. Suprunenko, O.B. (2007). *Kurhan z uhors'kym nekropolem u ponyzzy Psla*. Kyiv–Poltava: Hrotesk, Arkheolohiia (in Ukrainian).